

kezdődik: «Hazám reményei! Romlatlan ifjak!» Ezt jó lesz szivünkbe vésni, mert megfordítva is igaz a költő szava:

Csak sást nemzenek a sasok,
S nem szül gyáva nyulat Nubia párducza.

KEMÉNY FERENCZ.

PESTALOZZI, MINT SZABADSÁGHÖS.

Pestalozzit és életét, különösen életének forduló pontját, az 1792—1798. közötti éveket mi még kevésbé ismerjük. Mi őt úgy ismerjük, mint egy félenk, bátortalan, minden gyakorlati tapintat nélküli ábrándozót, mint olyat, a ki az élet legelemibb kérdései előtt istanáctalanul tétovázik, a ki még előhaladottabb korában sem volt képes szabadalmi azon nőies vonás varázsától, melyet lelkében, a férjét vesztett, tapasztalatlan, mondhatni gyermeteg anya Schulteisz Anna és a bizonyára nem nagy műveltségű, de erélyesebb nőcseléd Babeli, meggyökereztettek. És éppen ez okért rejtélynek tűnik fel előttünk, hogy őt, korának legkiválóbb férfiai, egy Fichte, Zinzendorf gróf, II. József pénzügyministere, Legránd a helvét Directorium elnöke stb. nemcsak tiszteletükre, de legbensőbb barátságukra is méltatták.

E rejtélyt iparkodik a «Revue pedagogique» 1902. aug.—okt. havi számaiban, dr. Hunziker Ottónak, a zürichi Pestalozzianum tudós igazgatójának kutatásai alapján, I. Guillaume megfejteti. E nagyobb terjedelmű cikk Pestalozzit, mint «francia polgárt» mutatja be (Pestalozzi citoyen français). Eltekintve attól, hogy Guillaume következtetései nem mindenben értek egyet, magát a címet sem vélem találónak; mert Pestalozzi Franciaországért és a francziákért csak addig lelkesedett, míg bennük a szabadság megtestesülését látta; azonkívül a cikknek aránylag kis része foglalkozik P. francia polgári voltával: éppen ezért jobbnak véltem e címet egy általánosabb jellegűvel felcserélni. Adataimat a jelzett cikkből veszem ugyan, de azokat czéломnak megfelelőleg t. i. hogy bebizonyítsam, miszerint Pestalozzi, csakugyan megérdemli a szabadsághős jelzöt, fogom csoportosítani.

Hogy Pestalozzi a haladás és egyenlőség eszméi iránt nem volt érzéketlen, erről tanuskodik azon körülmény, hogy állítólag már 1780 táján, «harcos Alfréd» név alatt tagja volt a «felvilágosodottak» társulatának. E társulat tagjai, nézeteik eszközéül, az uralkodókat kívánván felhasználni, végcélül egy egyenlőkből álló társadalom lé-

tesítését tűzik ki. E társulat 1784-ben felbomlott; mire Pestalozzi, Zinzendorf gróf pénzügyminiszterrel folytatott levelezései révén, II. József császár által kivánta a Lénárd és Gertrud harmadik és negyedik fejezetében kifejtett reformok programját megvalósíttatni. 1787-ben osztrák Lipóttal lépett összeköttetésbe, s midőn ez, 1790-ben, testvérét a trónra követte, megkísérelte hozzá a népnevelésről írt emlékiratot juttatni, felajánlván szolgálatait elvei gyakorlati kivitelére; ajánlata azonban nem fogadtatott el. Azon magatartásból, melyet Európa fejedelmei a kezdődő francia forradalommal szemben tanúsítottak, azon meggyőződésre juttatták, hogy a fejedelmektől mit sem várhat.

Igy álltak az ügyek, midőn a francia nemzeti Convent, az 1792 aug. 26-i nevezetes végzését (decret) hozta. Az események rohamos fejlődésének tulajdonítható, hogy e végzés történetének birtokában nem lehetünk; annyi azonban kétségbe vonhatatlan, hogy e végzés által, a többek között, Pestalozzi is francia polgárnak nyilvánított.

E végzés történetének hézagos adataiból álljanak is a következők. A törvényhozó testület aug. 24-i esti ülésén egy párizsi több szakosztályból alakult küldöttség jelentkezett, élén Chemier Mária Józseffel, a könyvtári szakosztály elnökével, ki is az ülésen egy kérvényt olvas, melyben a többek között így szól: «Törvényhozók! Azon pillanatban, midőn a nemzeti Convent a francia alkotmányt a jogok kinyilatkozásának szintájára készül emelni, mindazok, kik az emberi belátást a világ különböző országaiban érlelték, s a szabadság útjait egyengették, a francia nép szövetségei gyanánt tekintendők. Önök ezen szövetséget egy dicsőséges testvérré fogadás kötelékével szilárdíthatják meg... Adjatok az erényes lángelméknek, a szabadság szeretetéért, fényes és méltó jutalmat, hogy t. i. az emberiség jóltevői francia polgároknak jelentessenek ki... Mily fönséges és ünnepélyes látvány tárulna ekkor fel ezen gyűlés előtt! A föld minden pontjáról összegyűlt férfiak előkelői, nem az egész világ congressusának tünnek-e fel?»

A kérvény a legélénkebb tetszéssel fogadtatott. Több hozzászólás után elhatározottak, hogy «a francia polgárcím, mindazon bölcsészeknek, kiknek volt bátorságuk a szabadság és egyenlőség ügyét az idegen országokban védeni, meg fog adatni» s e végből a közoktatási bizottság utasított, hogy az «nyujtsa be azok neveit, kik ezen megítiszteltetést megérdemelték».

Ez alkalomból, egyebeket mellőzve, a «Courrier des 83 departement»-ban egy cikk jelent meg. E cikkből álljanak itt a következők: «A magasabb fokú lángelmék, a lelkes világpolgárok, a fel-

világosodott bölcselek, a bastille és vérpad daczára is, éreztették a népekkel, hogy az ő saját érdekükben való volna és dícsőségükre szolgálna, a zsarnokok kiirtására, szövetséget kötni. Payne, Priestley, Mackintosh Angliában; Pestalozzi Svájcban; Goráni a Tiber partján és Malakovsky a Vistula mellett, sikerrel szálltak síkra az emberiség ügyéért a zsarnoksággal szemben és az egyetemes köztársaság alapjait megvetették... Mért ne ülnének Európa összes lángelméi a nemzeti törvényhozó testületben?»

«Miután negyvennyolcz órán át válogattak és szavaztak, Európa és az egész világ bölcselek fői között és fölött, számot vetettek; tizen-nyolcz név alkotta a névjegyzéket: hat angol, három amerikai, egy angol-amerikai, egy olasz, egy lengyel és hat német» — mondja Avenal György forradalmi író.

A közoktatásügyi választmány javaslatát, az aug. 26 reggeli ülésen, Guadet nyújtotta be a törvényhozó testületnek. A javaslat elfogadtatott. Az erről felvett jegyzőkönyvből idézzük a következőket: «A nemzeti testület fontolóra vétén, hogy azon férfiak, kik irataik és bátorságuk által a szabadság ügyét szolgálták s a népek fölszabadítását előkészítették, — egy oly nemzet által, melyet felvilágosodottsága és bátorsága tettek szabaddá, idegeneknek nem tekinthetők; fontolóra vétén, hogy, ha egy idegennek a francia polgár cím elnyerésére Franciaországban öt évi tartózkodás elégséges — ezen cím sokkal inkább megilleti azokat, a kit, bármilyen legyen is a föld, melyen laknak, karjaikat és éberségüket a népeknek a királyok zsarnoksága elleni védelem ügyének, az előítéleteknek a földről való elűzésének, s az emberi megismerés határai kiterjesztésének szentelték;... fontolóra vétén végül, hogy azon időpont, midőn egy nemzeti testület Franciaország sorsát készül megállapítani és talán az egész emberiséget előkészíteni, — egy nemes és szabad népet megilleti, hogy minden belátást felhívjon, és az elme ezen nagy tettehez való hozzájárulást mindazon férfiakra, kik magukat, hajlamaik, irataik és bátorságuk által, arra kiválólag érdemeseknek mutatták, kiterjessze: elhatározza, hogy a francia polgár cím Priestley József tudorra, Paine Tamásra, Bentham Jeremiásra, Wilberforce Vilmosra, Clarkson Tamásra, Mackintosh Jakabra, Williams Dávidra, Goráni N. (Josef)-re, Cloots Anacharsisra, Pauw Corneille-ra, Campe Joachim Henrikre, Pestalozzi N. (Henrik)-re, Washington Györgyre, Hamilton Jánosra, Mardison N. (Jakab)-ra, Klostok N.-ra és Kosciuskó Taddeusra kiterjesszék». Ezekhez járult még, egy tag indítványára, Schiller.

A határozat szerzőinek bevallott óhaja volt, hogy a felsorolt idegenek, a polgárok választása által is, a jövő törvényhozó testület

tagjaivá legyenek. Közülök tényleg három választatott meg népképviselőnek, és pedig Priestley, Paine és Cloots. Ezek közül a szerencsétlen Cloots, az u. n. hébertisták porébe bebonyolítatván, a II. év sarjadzás hava (germinál = ápril) 4-én kivégeztetett.

Arra nézve, hogy miként juthatott Pestalozzi a francia polgárok névjegyzékébe, csak föltevésekre vagyunk utalva. Legnagyobb valószínűséggel bír dr. Hunziker Ottó föltevése; szerinte a svájci író, a párisi hazafiak figyelmébe Schweizer Gáspár János és felesége ajánlhatta. Mert Pestalozzi, megválasztatása előtt, közvetlen összekötetésben, egy francziával sem állt. Schweizer, mielőtt 1786-ban Párisban letelepedett volna, Svájcban a / felvilágosodottak rendjének volt magasabb fokot viselt tagja, kihez Pestalozzit személyes barátság fűzött s vele, valamint Pestalozziné asszony Schweizernéval, ennek Párisban való letelepedése után is, élénk levelezésben állt. Ők mind lelkesülten üdvözölték a forradalmat. «Fényes vendégházuk» írja Bechtold M. zürichi egyetemi tanár» a legelőkelőbb társaságnak volt találkozó helye, — írók, művészek, politikusok és államférfiaknak, mint: Saint-Pierre Bernardin, d'Eglantine Fabre, Chamfort, Bitaubé, Forster György, d'Archenholz, Lafayette, Dumouriez, Barnave, Cloots, és mindenek között Mirabeau, Schweizernek benső barátja. Felvehetjük tehát, hogy Schweizer volt az, «ki Pestalozzi nevét 1792-ben megjelölte s a névjegyzékbe beíratta.»

Pestalozzi a lapokból tudta meg az aug. 26-i végzést, s ezután nemsokára egy levélből — valószínűleg Schweizerné asszonytól — némi részleteket.

Dr. Hunziker megtalálta Pestalozzinak egy népképviselőhöz, német nyelven, kelet nélkül írt levelének, valamint a Convent elnökéhez intézett köszönő iratának fogalmazványát. Miután e levél bepillantást enged Pestalozzi lelki világába, álljanak itt annak nevezetesebb pontjai: «Azon megtiszteltetés, hogy a francia nemzet által polgárai egyikévé választattam, meghatva a figyelem által, azon jogot adja nekem, hogy biztosítsam önöket, az emberi jogok nemesvédőit, miszerint minden körülmények között teljesítem azon kötelességeket, hogy szolgálataimat új hazámnak szenteljem. A köztársaságnak régi híve vagyok, érett tudtával annak, a mi jót és nemeset a köztársasági intézmények tartalmaznak; életem a nép helyzete és az annak javítására irányzott eszközök fölötti kutatásban telt le. . . Középszerűségemben is, polgártársaim, tapasztalataim annyira megértetek, hogy biztonsággal ki merem nyilatkoztatni: a népnevelés kérdésére oly világosságot vehetek, mint talán senki; és mivel azt hiszem, miszerint, a végből, hogy a szabadság igazi áldása a legkisebb falu

kunyhóiba is bejusson, a hazának belátásra ép úgy van szüksége, mint az ez ügyben tapasztalt férfiak egyesült munkásságára: élek azon szabadsággal, hogy azon kívánságomat, a melylyel a magam részéről ezen eredmény eléréséhez hozzá járulhatok, az önök hazafisága elé terjeszsem, és hogy magamat e célból az önök jóindulatába ajánljam... Maradtam... polgártársuk: Pestalozzi.

Hogy vajjon ezen levél és köszönő irat rendeltetési helyükre jutottak-e, arról minden adat hiányzik; tény az, hogy Pestalozzi komolyan gondolt a Párisba menetelre. Egy 1792 decz. havában írt levélben így nyilatkozik: «Eltökéltem magamban, hogy Franciaország számára, a törvényhozás különböző részei fölött, írni fogok... Azon értesítések, melyek Franciaország vezerei némelyikének személye felől hozzám jutottak, nyugtalanító természetűek: annyival nagyobb kötelessége, az elfogultságtól ment és részrehajlatlan minden polgárnak, a nép lecsendesítéséhez hozzájárulni.»

Ezzel egy időben egy más általánosabb jellegű politikai irat szerkesztése is foglalkoztatta Pestalozzit. Ezen irat közvetlen kiadásra volt szánva; azonban ez elmaradt és csak nyolczvan évvel később, Seyffarth kiadásában, ki azt Pestalozzi összes munkái első kiadásának XVI. kötetébe vette fel, jelent meg (1872) nyomtatásban; miután a kéziratnak semmi címe nem volt, Seyffarth azt a következő s kelet nélküli cím alá helyezte: «A francia forradalom okai fölötti értekezés.» Később Pestalozzi eredeti kéziratát, a kelet pontos megjelölésével, feltalálták, most ott van az a Pestalozzi muzeumban Zürichben; — ezen kelet 1793 február, a cím: «Igen vagy nem» (Oui ou non), «egy szabad férfi megnyilatkozása az európai emberiségnek, a felső és alsó osztályokban észlelhető, politikai érzelmei fölött.»

Ezen írásban Pestalozzi, midőn Franciaországról szól, azt hazájának nevezi, s azt, az önkényuralom párthiveinek vádjai és szidalmai ellen, erélyesen védi; ostorozza a régi uralom visszaéléseit s kimutatja, hogy a francziák egy igazságos forradalmat létesítettek. «A király és nemesek» mondja író «legyőzetvén és számkivettetésén, most szánalmat gerjesztenek; de ne feledjük, hogy balsorsuk megérdemelt és hogy romlásuknak egyedül maguk az okozói...» Nem tévováz kijelenteni, hogy egy Marat, egy Robespierre és párthiveinek elveiben mást nem talál és mást nem kárhoztat, — mint a mit az udvari tanácsosok, tábornokok s a régi és új idők ministerei legtöbbszörnek elveiben, a legrégibb időtől kezdve, talált és kárhoztatott». Másutt: «A népek kegyetlensége és haragja, kik a szabadságért küzdenek, mindig azon állapot következményei, a melyből kijutni akarnak, és

nem azé, a melybe bele jutni vágnak». Ezen szemelvényekből láthatjuk, hogy ezen írat a francia forradalom védő írata.

Pestalozzi az 1793—1794-i egész telet unokatestvérénél, a zürichi tó partján Richtersweilban töltötte, ott ismerkedett meg Fichtével, ki ugyanazon eszmeáramban úszott, mint ő, s a ki nem sokkal ezelőtt, két egészen politikai jellegű íratot tett közzé és pedig: «A gondolat szabadság visszakövetelése Európa fejedelmeitől, kik azt eddig elnyomták» és «Adalék a közvélemény fölvilágosításához a francia forradalom felől». Ezekhez hasonló tartalmu azon írat, illetőleg bölcsészeti-társadalmi munka, melynek gondolatával Pestalozzi már több év óta foglalkozott, és a melynek összeállításához még akkor kezdett, mielőtt az «Igen vagy nem» közzétételét volna; e munkában ő «az emberi természet cselekedeteinek valódi okai és mindazok fölötti kutatás által, melyek az ember boldogságát vagy boldogtalanságát okozzák, kívánta a helyes kormányzás általános elméletét megvilágítani».

Pestalozzinak egy feltalált s 1794 jan. 20-án Lavaterhez írt leveléből kitűnik, hogy ő e munkának eredetileg a következő címet adta: «Az emberi természet közbelépése a küzdelemben lévő véleményeknél, az ember polgári jogainak tárgyában.» Azon cím, melyet Pestalozzi bölcsészetiének adni szándékozott, eltérőleg azon alaktól, melyet Lavaternek jelzett, szerző által sajátkezűleg egy lapocskára írva, még most is meg van, s a következő: «Az emberi érzelmek közbelépése a mi természetünk állati, társadalmi és erkölcsi jogai fölötti különböző vélemények küzdelemében, egy választott francia polgár által.» E tárgyban, egy Fellenberghez 1794 jan. 16-án írt levélben így nyilatkozik: «A Fichtével való megbeszélés alapján megelégedéssel állapíthatom meg, hogy én, személyes tapasztalataim alapján, majdnem ugyanazon eredményre jutottam, melyre a Kant-féle bölcsészet.» Igen jellemző azon ajánló írat a francia nép czímére, mely ezen lapocskához van csatolva. Álljanak itt a következő sorok:

«Hazám! Mióta te engem polgáraid egyikévé választottál, ezen munka agyszüleménye ép úgy foglalkoztatta lelkemet, mint a te sorsod. Most ez már be van fejezve, és azon benső örömmel teszem azt le oltárodra, hogy már nem vagyok idegen egy oly nép kebelében, melynek vére oly erővel folyik az emberi nem jogaiért.... Polgárok! Az én atyáim nyivánítottak ilyen erőt az emberi nem jogaiért... Legyen a te sorsod nagyban ugyanaz, a mi az övéké kicsinyben. Vajha annyi század után, sem a belülről eredő dőreség, sem a kívülről jövő igazságtalanság ne lennének képesek a te fiaidtól azon emberi jogokat, melyeket te számukra, számtalan meghaltak árán vásároltál, elragadni! Bár minél előbb ütne az óra, melyben Helvetia fiai,

valamint én, mindnyájan, a szabadsághoz való tántoríthatatlan ragaszkodással és a szabadság benső gyönyörével, híven az ő függetlenségük jogaihoz, s egyidőben híven te hozzád, egyesülhetnénk veled!»

E lap, melyben Pestalozzi a francia forradalom iránti rokonszenvét oly határozott alakban fejezi ki, kelettel nincs ellátva, — azonban csakis 1793 vége felé vagy 1794 elején irattathatott.

Azon bensőleges érdekről, melylyel Pestalozzi a francia köztársaságiak hősiességét, az egyesült királyokkal szemben, kísérté, ugyanezen időszakból, még egy figyelemre méltó bizonyosság létezik.

A II. év nivőse hava 24-én (1794 jan. 13) kelt rendelet — a fenyegető nyomor orvoslására — meghagyja, hogy azon községekben, melyekben a burgonya nincs még meghonosítva, minden rendelkezésre álló eszközt felhasználjanak arra, hogy minden termelőt, földjük egy részének a burgonya termelésére való használására, birjanak. Hogy a kormány jó példával járjon elől, a Luxenburg és Tuileriák nemzeti kertjének burgonyával való bevetését határozza el. Hogy Pestalozzi második hazájának használhasson, a földmívelésben való gyakorlati ismereteivel való hozzájárulását az eszme megvalósításához — ő ugyanis a híres berni gazdasznak Tchiffelinek volt növendéke — ajánlja fel s egy emlékiratot szerkesztett a burgonyatermelésről, — megjelölvén azon módot, hogy miként lehet abból néhány hónap alatt annyit termelni, a mennyi a nemzetet a inségtől megóvjá.

Hogy vajjon az emlékirat Párisba eljutott-e, arra nézve minden adat hiányzik; tény az, hogy nyilvánosságra nem hozatott, létezése csak akkor jött köztudomásra, midőn azt Hunziker 1897-ben a Pestalozzi-lapokban kinyomatta; keltének idejét azon célzás határozza meg, hogy abban a hó (nivőse) hava 24-i rendeletre meg van, vagyis 1794 jan. 13 és márcz. hava közti idő.

Mellőzve az emlékirat szakszerű fejtegetéseit, a következőkben annak pusztán azon pontjaiból mutatunk be szemelvényeket, melyek Pestalozzinak a forradalom iránti magatartása megvilágítására alkalmasnak látszanak. A kezdet így szól: «Régóta tartottam attól, nehogy a forradalom legnagyobb gátkövét a gazdasági viszonyokban találja; minden forradalom természete és körülményei majdnem mindig azon kierőszakolt következményt vonják maguk után, hogy a nép tömegében, pillanatnyilag, némi petyhüdést idéznek elő... A dolgok ezen állapotának veszélye tehát abban áll, hogy a polgár, egyéni segélyforrásainak növelésére kevesebb időt és erőt szentelvén, ebből a hazára... nagy veszély hárul. Az előrelátás első intézkedései egyikének tehát, abban kell állnia miszerint örökadjék a fölött, hogy ebből veszély ne származzék. Ép ezért a mily érdekekkel, ép oly megelegetéssel értesültem

azen figyelem felől, melyben, ép a napokban, a közjöllét bizottsága a földművelést általában, különösen pedig a burgonyatermelést részesítette. . . . Azt hiszem azonban, hogy ezen termelés a kiterjedés ezen magas fokára csak akkor juthat, ha e célból a birodalom mindentagja . . . mozgásba hozatik. Ha az ügy így alakul . . . a birodalom évenként kétszáz millió kosár burgonyát szüretelhet.»

Pestalozzi javaslatának lehetőségét bizonyítván, a biztos eredmény elérése végett hozzá teszi, hogy erre két dolog szükséges: 1. a közérdeket ezen tárgy iránt hathatós módon fölkelteni; 2. oly rendszabályokat hozni, melyek a terv kivitelét, a legszerűebb kunyhóig biztosíthatják. Az elsőre nézve így szól: «Sürgősen tanácsolnám, hogy a burgonyatermelés dícsőítésére, a legjobb költő egy nemzeti dalt szerkesztszen . . .; hogy ezen növénynek, egy ünnepélyes rendeletben, a «közjöllét» vagy «a függetlenség növénye» név adassék; továbbá, hogy márczius havában a «burgonya ünnepének» nevezetve, egy nemzeti ünnep rendeztessék.»

A rendőri intézkedések főképp a föld javítására vonatkoznak. Majd így szól: «Fel polgártársak, keressük fel e helyeket! Hisz azok megszámlálhatatlanok! Fel azok telkesítésére! Hazám! A mint egykor kiáltottad: fegyverre, a kikötőbe a sánczokba, — most ép úgy kiáltsd: Fel a burgonyatermelésre! . . . Polgártárs, ha egy fegyvertestvér, szuronyával egy, két, három ellenség mellett hever a földön; — egy burgonyatermelő, talán hosszú időre megtarthatja a te fiadnak és barátaidnak létét. Hazám! Legyen a te fiad és barátaid létének megmentője oly beces, mint azon harczos, ki téged ellenségeiden megboszul!»

Végezetül azon kérdést veti fel P., elérhető-e az, hogy a francziák belanyugodjanak kenyér, helyett, oly nagy mennyiségű burgonya-fogyasztásába. «Ez nagyon figyelembe veendő . . . E felől csak egy szóm van. Tell így szólt fiához: Állj mozdulatlanul! s az mozdulatlanul állt és atya, fia fején, egy nyíllövessel át lőtte az almát, a nélkül, hogy fejét megsértette volna. Polgárok! Ne legyetek gyengébbek, mint Tell fia: mutassátok magatokat, mindenütt, a hol a szükség azt követeli, higgadt erélyvel eltökélteknek . . .»

Ezekből látjuk, hogy Pestalozzi a legválságosabb időben, Franciaország, «a megszállott haza iránt» a fiui gyöngédség érzelmeit nyilvánította.

Midőn a béke egyidőre helyre állt, Pestalozzi a Convent közoktatási bizottságával összeköttetésbe lépett. E bizottság jegyzőkönyveiből kitűnik (L. Revue p. 1896 febr.), hogy P. annak «A svájcziai főbb háboruinak, a zsarnokok ellen, fordítását felajánlja; egyúttal, hogy»

a bizottság jóváhagyásával, egy másik munkát tervez, mely fel fogja ölelni mindazt, a mi Helvetia kormányában a legdemokratikusabb, leghasznosabb, legbölcsebb stb.» A bizottság «Gregoire polgárt megbízza, hogy ezért számára megelégedését tolmácsolja».

Az 1794 végétől számítva Pestalozzi nem foglalkozott közvetlenül Franciaországgal. Ezen időben Svájcznak, különösen pedig szülő kantonának belügyei vonják magukra figyelmét. Richtersweilban való tartózkodása alatt támadtak azon zavarok, melyek a «Memorial (emlékirat) ügye» név alatt ismeretesek.

Zürich, valamint több más kantonban (Luzern, Bern, Basel, Friburg, Schafhausen) a falusi községek le voltak igazva; a feudális előjogok a nemességtől elvették s a városokra ruháztattak. Zürich város polgárai, alattvalóik egész területén, kereskedelmi egyedáruságot élveztek; a vidék lakóinak kizárólag tőlük kellett gyapotot, iparuknak legfőbb anyagát stb., vásárolniok, — a megfont és szőtt gyapotot ismét a városban kellett fehériteniök s csak ott volt szabad azt eladniok. Nagyon természetes, hogy a francia forradalmi eszmék Svájcban is visszhangot találtak.

1794 év végén, Stäfa községből, a zürichi tó jobb partján, Richtersweillal szemben, néhány hazafi egy emlékiratot köröztet, a melyben «az ember elevülhetetlen jogai nevében» a falusiak számára is, «polgári és politikai egyenlőség» követeltetik. A zürichi kormány értesülvén, ezen «forradalminak» jelzett korteskedés felől, — a fővezetők közül ötnök letartóztatásával s azután számkivetésre és pénzbírságra való ítélésével felel (1795 jan. 13). Pestalozzi gyanúban volt, hogy az Emlékirat sugalmazója ő volt s szabadsága veszélyben forgott. — Időközben Küssnacht község lakói irattárukban, 1489 és 1532-ből, két régi szabadalmi levelet találtak, melyek a falvakban lakóknak iparszabadságot és az állami hivatalokra bocsáttatást biztosítottak. Támaszkodva ezen okmányokra, több tóparti község lakói elég bátrak voltak képviselőket küldeni, összegyülni és azon jogokat követelni, melyeket számukra a szabadságlevelek biztosítottak (1795 máj).

Napjainkban több iratot találtak fel, melyekben reményét fejezi ki Pestalozzi, hogy Zürich kormányát engedmények adására bírja. Így a többek között a következő cím alattit: «A zürichi falusi nép és kormány állapota, az elsőnek sérelmei s a másodiknak magatartása felől». (Valószínű kelet 1795 jun.) Ezen iratról Hunziker M. azt mondja, hogy az «ép ügy becsületére válik Pestalozzi érzelmeinek, mint bölcsességének és jós szellemének»; ebben szerző nem elvontelvekre és az «ember jogaira» hivatkozik: sőt ellenkezőleg, miután számított mérsékletű nyelvezettel bebizonyította, hogy ez elégtelen-

nek sérelmei nem alap nélküliek, sajnálatának ad kifejezést azon alak fölött, melyben azok kifejezésére jutottak. Miután mindent felhozott, a mi által a kormányt engedékenységre bírni reménylette, így végzi: «A szövetségre a felhőtlen boldogság napjai elmúltak; mai napság üdve, inkább, mint valaha, oly rendszabályokat követel, melyek a lelkek lecsendesítésére és kielégítésére alkalmasak.»

A zürichi kormány a mérsékletnek semmi tanácsát nem hallgatta meg: csapatokat gyűjtött, a «lázádo» községet (Stäfa) katonailag elfoglalta, s Stäfa, Kűsnacht és Horgen polgárai közül hatot letartóztatott; ezek közül egyet, az általánoson tisztelt öreg Bodmert halálra, a többit hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönre ítélte (1795. szept. 2). Csak nehezen sikerült Lavaternek kivinni, hogy a Bodmer ellen kimondott halálbüntetés örökös rabságra szállíttatott. — Pestalozzi a csapatoknak Stäfába érkezése idején újra tollat ragadott. A pillanat válságos volt; arról volt szó, hogy a balvégzetet, mely a védelem nélküli népet fenyegette, lekönnyörögje. «A tóparti községeknek» című iratban (1795. júl. 11.) kérve kéri partlakó barátait, hogy ügyüket a «büntől» azaz az uralkodó hatóság iránti engedetlenségtől válaszszák el: «Vessétek magatokat kormányatok karjaiba, mert az most többet tud abból, mint valaha, a mi nektek fáj és a mire szükségték van...» Pestalozzi a kormánynak is felajánlja szolgálatait, hogy «segítsen a népet fölvilágosítani, mind arra nézve, amit a haza jólléte követelhet.» «Ismétlem azon kérelmet» zárja be ajánló sorait, «hogy ne tekintessem olyanak, mint a ki a haza szolgálatára már nem alkalmazható. Minden esetben kész vagyok, ott ahol használhatok, személyes befolyásomat a vidéki népre felhasználni s fejemre és becsületemre, hűséggel meg fogom tartani, a mit ígérek...»

Mindez semmit sem használt. Rosz idők jártak: úgy látszott, hogy Svájcban az oligarchák el vannak tökéelve, hogy füleiket a legszerényebb kérelmek előtt is bedugják; Franciaországban a növekvő reactio a directoriumot fenyegette, a királyságiak kezdték fejüket, a tanácskozásokban felemelni. Pestalozzi, nem lévén többé reménye, hogy lássa a szabadság hajnalát, szomoruan folytatta bölcsészeti munkáját, melyet «három évi hihetetlen küzdelem után» 1797-ben fejezett be, s Gessner H. könyvtárus barátjánál Zürichben kinyomatott. A könyv címe: «Kutatásaim a természet menete fölött, az emberi nem fejlődésében. A Lénárd és Gertrud szerzője által.»

Pestalozzin ezen időben nagy elkedvetlenedés és lehangoltság vesz erőt. «Miként oktatja Gertrud gyermekeit» című művében panaszkodik (1. levél) azon közönyről, melylyel ezen könyv — pedig azt

iratai legfontosabbikának tekintette — fogadtatott. Pedig nincs igaza; mert midőn Herder a Kutatásokat (Nachforschungen) bemutatja, a szerzőt «oly lángésznek nevezi, kinél a kiváló értelem ép úgy nyilatkozik meg, mint a sértett szív», s a munkáról azt mondja: «ezen írat, teljes egészében, egy német böleselő lángésznek terméke, mely sem angol, sem francia módon nem okoskodik, és a ki mindenek fölött nem elégszik meg azzal, hogy egy elvet pusztán formába öntött».

*

Azonban a koczka fordult. Franciaországban a királypárti összeesküvés az V. év gyümölcs hó 18-án (1797 szept. 4.) meghiusított; az Olaszországból jövő katonák, kiket az akkor még köztársasági Bonaparte vezetett, erélyes felhívásban írták: «Reszkessetek árulók! Az Etstől a Szajnáig csak egy lépés és viszálykodásaitok bére szuronyaink hegyén van». Olaszország felszabadítása Svájcban nagy lelkesültséget támasztott. Bonaparte, Milanóból a rastaldi kongresszusra menve, Svájcban haladt át; útja Genftől egy hosszú diadalmenet volt. A régi uralom Svájcban is kezdett megtörni; a Párisban lévő száműzöttek sürgették a direktoriumot, hogy országuk ügyeiben közben járjon; Basel kantonban a demokrata párt — melyet az első ügyvivő Ochs Péter vezetett — elég erősnek érezte magát, hogy magában is egy helyi forradalmat kezdeményezzen; Ochs Franciaország támogatására számított; míg az arisztokraták arra gondoltak, hogy magukat Ausztria karjaiba vetik. 1797 végén Mengaud, Francziország megbízott minisztere Svájcban, a baseli kormányt — a direktorium rendeletére — felhívta, hogy Frickthálnak (a Rajna mellett) a baseli területtel való egyesítése tárgyában, valakit küldöttül válasszon; ugyanoda ment Ochs is s nov. 30-án megérkezett. Köztudomás szerint a baseli küldöttek a direktoriummal való tanácskozásaiban, a Frickthálon kívül, más kérdések is tárgyalattak.

Hogy miként gondolkodott ez időben Pestalozzi, ezt azon látogatás elbeszéléséből tudjuk, melyet nála egy a demokrata párthoz tartozó berni fiatal protenstáns pap, Fischer J. R. 1797 decz. 2-án tett. Ennek egy decz. 4-én Steck J. R.-hez, a ki nemsokára a helvét direktorium főtitkárává lett, írt levele szerint, a többek között így nyilatkozott: «Bonaparte, a terület oszthatatlanságára nézve, hozzájárulását megadta, és ő szükség nélkül nem fogja magát meghazudtolni; de az oszthatatlanság nem jelenti egyúttal az alkotmánynak oly alakban való fentartását, a milyenben az van; Franciaországnak érdeke, hogy mi egy nép legyünk, nem pedig berniek, zürichiek, friburgiak stb.; a francziák, követelményei minden megosztás nélkül, kielégíthetők . . . »;

ő azonban mástól tart, «ő arisztokratáinknál az Ausztriához való közeledés hajlamát látja». Majd azon óhajának ad kifejezést, hogy a francziák felszabadító munkája után legjobb volna a belügyeket az arisztokratákkal házilag rendezni. Ezen időben Pestalozzi Zürichben a Platte-on lakott, de beteg neje-nél Neuhofban három hetet töltött; Fischer látogatása itt történt. Ugyanez időben Pestalozzi és Lavater közt az elhidegülésnek egy neme állott be, mert ez utóbbi azt hitte, hogy Pestalozzi nem tanusít elég mérsékletet; de a változott viszonyok Lavatert is azon belátásra vezették, hogy a zürichi falusiaknak is meg kell adni azon jogokat, melyeket követelnek. Ez újra közelebb hozta őket egymáshoz. Lavater azon reményének adott kifejezést, hogy sikerül a kormányzókat engedményekre bírni s számított Pestalozzira, hogy a tóparti falvakban a lelkiületet mérsékli és egy forradalmi mozgalomnak elejét veszi. Lavater ebben nem csalódott; mert Pestalozzi 1798 január végén, száz tallérral, melyet a megélésre egy barátja adott neki, Stäfában, mint a mozgalom középpontjában, telepedett le és a nép mozgalmaiba ténylegesen belevagyult.

Az események rohamosan fejlődtek: Baselben jan. 20-án a jogok egyenlősége kikiáltatott, az arisztokrata kormány pedig lemondott; 24-én a vaud-beliek tartományukat, Lemán köztársaság név alatt, független köztársasággá emelték; 28-án Menárd francia tábornok, általuk hivatva, svájci területre lépett, hogy Bern ellen vonuljon; 31-én Luzern szintén kikiáltotta a jogok egyenlőségét. A zürichi kormány, Bern sürgetésére, jan. 31-én hatezer ember fegyverbe szállítását határozta el, de ennek kevés sikere volt; a nagyrész megtagadta azt, s ezek küldöttei febr. 3-án Wädenschweilban gyűltek össze, s kikiáltották a jogok egyenlőségét. A zürichi kormány, megrettenve, a követelt egyenlőséget, 5-én, megadta s új alkotmányt ígért. Pestalozzi a pártok tusájában azok ellen nyilatkozott, kik boszút szomjuhozna. A zürichi kanton-gyűlés febr. 21-én összeült, de több nap hiába való vitatkozással telt el. Márcz. 5-én Hotze tábornok, egy Ausztria szolgálatában álló svájci, kit a zürichi kormány hívott be, hogy azon katonaság vezetését, kiknek a francia hadsereg haladását meg kellett volna gátolnia, vállalja magára, Zürichbe érkezett. Hotze azonnal elindult, hogy Bern védelmére keljen, de későn érkezett: Bern épen megadta magát. Brune tábornok, a ki Menardot felváltotta, az utolsó pillanatig iparkodott a fegyveres összeütközést kikerülni; végre febr. 28-án a berni kormánynak ultimátumot küldött, melyben, a többek között, azt is megígérte, hogy ha föltételeit elfogadják, akkor a francia csapatok, hogy az új kormány szabadságát ne nyugtalanítsák, a helvét területet el fogják hagyni. A berni tanács azonban e föltételeket visszautasította. Erre, Schauenburg vezér-

lete alatt, egy második francia hadsereg vonult Svájcba, mely márcz. 2-án Soleure-t elfoglalta. Ekkor Brune és Schauenburg Bern felé fordultak: míg egy berni hadsereg márcz. 5-én Neueneggnél Brunenel szállt szembe; egy másikat, ugyanazon napon, Grauholz és Fraubrunnen mellett, Schauenburg vert meg, mire Bern feltárta kapuit; most a pátriczius kormány helyébe, Frisching kincstárnoknak, a mérsékelt párt fejének elnöklete alatt, egy ideiglenes kormány lépett. A zürichi kormány tizennégyezer falusi lakos tüntető föllépésére (márcz. 8.) a hatalmat a kantoni tanács kezeibe letette; ez pedig, márcz. 17-én, a felkelők háromszínű jelvényét és a felszabadítók és az egyesített Svájc nemzeti jelvényének jelentette ki.

Az eltérő vélemények harcában Ochs szerkesztett egy alkotmánytervezetet, mely a baseli kántongyűlés által némileg módosítva, a kantonok legtöbbször által egymásután elfogadtatott. Ez a helvét köztársaság törvényhozó testületét két tanácsból, u. m. a tanács és főtanácsból alkotottnak állapította meg: az elsőbe minden kantonnak négy, az utóbbiba nyolcz képviselőt kellett küldenie; a végrehajtó hatalom egy öt tagból álló igazgatóságra (direktorium), végrehajtó közegül hat miniszterrel, volt bízandó. A törvényhozó testületbe való választások közvetettek voltak: minden község, száz polgár után, egy választót jelölt ki.

A helvét képviselők — szám szerint százhuszan, — Brune által összehívva, április 12-én Aarauban gyűltek össze; tíz kanton volt képviselve, u. m. Zürich, Bern, Luzern, Basel, Schaffhausen, Soleure, Argau, Oberland és Lemán. Elnökké egyhangúlag Ochs választott; mire a meghatalmaztatás igazolása után, a képviselők magukat két tanácsba osztották: Ochs lett a tanács, Kuhn Bernát a főtanács elnöke. A direktorium öt tagjává április, 19-én, Legrand — Pestalozzi barátja, — Glayre, Oberlin, Pfyfer és Bay választattak meg.

A helvét direktorium, megválasztása után azonnal, fölhívást intézett a demokrata kisebb kantonok (Uri, Schwytz, Unterwald, Zug, Claris) népeihez, hogy egyesüljenek, mint polgártársaikkal, Helvetia többi részével s fogadják el az új alkotmányt; ezek azonban, lázítatva a pórúl járt oligarchia és Ausztria ügynökei által, a felhívásra hadüzenettel feleltek. A direktoriumnak csakis Schauenburg tábornok segítségével sikerült a lázadókat megfékeznie s őket a közös alkotmány elfogadására bírni.

Helyreállítatván a béke, a helvét köztársaság területi felosztása végleg megállapított: a kantonok száma, mely a régi Szövetségben tizenhárom volt, új kantonok létesítése s Valais-nak és Graubündennek a Szövetségbe való csatolása által, tizenkilenczre emeltetett.

Pestalozzi, hogy a dolgok új rendjében, a béke munkájában résztvegyen, május első napjain Aarauba ment, a hol barátai s azok közt Legrand — huszonkét évvel később Önéletrajzában (Schwanengesang) tett nyilatkozata szerint — egy fontos és jövedelmező állással kínálták meg; ő azonban ezt nem fogadta el, de tollát azonnal a direktorium szolgálatára bocsátotta. A direktorium «tekintettel arra, ő, belátásának és buzgalmának, a szabadság és egyenlőség szolgálatában, már bizonyosságát adta . . .» őt május elején felhívta, hogy nevében, azon kantonokhoz, melyek az alkotmányt még nem fogadták el, egy új kiáltványt szerkesztszen. Erre Pestalozzi az előbb demokratikus kantonok lakosaihoz egy szózatot írt (Zuruf an die Einwohner der vormals demokratischen Kantonen); ennek célja az volt, hogy a polgárháború után a lelkeket lecsendesítse s a félrevezetett hegyi lakókat felvilágosítsa. Ime a következőkben ennek főbb helyei:

«Kedves és hű szövetséges társaim és barátaim! Egy időre elengedtétek csábíttatni s részben vágóhídra vitetni magatokat oly emberek által, kiknek szemei előtt nem a ti és gyermekeitek földi és mennyei boldogsága, hanem pusztán a maguk dőlőfős uralmának, jövedelmeiknek s érzéki és renyhe életüknek fentartása lebegett. Ki ne hullatna vérkönnyeket, midőn látja, hogy a ti ártatlanságtokkal és Isten féltelmeikkel, Isten és ember előtt, oly elitélendő módon visszaéltek, midőn látja, hogy a megújuló csatákban, melyeket az ősi svájci szabadság és nemzeti egység visszaállításáért kellett küzdeni, a ti véretek foly! . . .»

«Testvéreim és barátaim! Bennetek bizalmatlanságot keltettek azon alkotmány iránt, mely ezen egységet megvalósítja; a papok, nemesek s az általuk megvásárolt vagy félrevezetett emberek elhittették veletek, hogy az a ti jogaitok, kötelességeitek s atyáitok vallásával ellenkezik; de én biztosítlak benneteket, hogy azon szerzetesek és nemesek, kik hajdan az osztrák háznak voltak szolgálatában, a mi szövetség-szerződésünk első alapítóit, mint az Isten s minden jog összeesküdt és hithagyó ellenségeit, egykor ugyanazon módon hozták hírbe és gyalázták meg . . .»

«Kedves és hű szövetségesek! Ha a kegyes Flue Miklós remete ma közénk jöhetne, nem látnók-e őt kezeit az égre emelve jajgatni, hogy az agyafúrt papoknak sikerült benneteket feláldoztatni, nem a szabadság ügyéért, de a maguk nagyravágásáért? . . .»

Záradékkül így végzi: «Csatlakozzatok hozzánk, svájci tiszta és hű szívvel, az Isten és embernek tetsző ezen feladat végett; segítsetek bennünket a haza boldogságán munkálkodni és újítsuk fel Isten előtt atyáinknak alázattal, de ép oly bizalommal és határozottsággal teljes ezen szövetségét.»

A mint a direktorium Pestalozzi ezen «Szózat»-át megismerte, elhatározta (máj. 18.), «hogy az négyezer példányban kinyomattassék, hogy szerző iránt a direktorium elismerése kifejeztessék, hogy az minden kerületi főnököknek megküldessék, és hogy az különösen a régi demokrata kantonokban terjesztessék.» Úgy látszik, hogy a direktorium határozata nem hajtatott végre; annak eredeti kézírata Bernben a szövetségi levéltárban őriztetett meg, hol azt Stricker levéltáros feltalálta; s ennek köszönhető, hogy az a «Pestalozzi lapok»-ban közölhetővé vált (1886.).

Ezalatt a törvényhozó testület, a szabadság szellemének megfelelő reformoknak — mely azonban az arisztokrata párt részéről mindig makacs ellentállással találkozott — Helvetia törvényei közé való beiktatásán fáradozott: behozta a kantonok között a kereskedelem szabadságát (máj. 8.); eltörölte a kínzatást (máj. 13.); a zsidókra vetett adót (jun. 1.); megengedte a különböző vallású egyének közötti házasságot (aug. 3.). Legnagyobb vitára a feudális jogok beszüntetése iránti javaslat adott okot: a személyes feudális jogok, minden kártalanítás nélkül, majdnem egyhangúlag, még máj. 4-én eltöröltettek; de a tárgyi (real) jogok kérdése, főleg a hűbér és tizedadó, szenvedélyes vitákra adott alkalmat. Pestalozzi indíttatva érezte magát a kérdést beható vizsgálat alá venni s a «Tizedről» (Über den Zehenden) párbeszéd alakban egy iratot adott ki, melyben nem tétováz a leggyökeresebb zártéltelt formulázni, s kimondja, hogy az állam tizede, minden váltáság nélkül, eltörölendő. Ezen irat az arisztokrata táborban oly heves haragot támasztott, hogy Pestalozzi egyenesen Robespierre-hez hasonlíttatik. Egy másik kérdés, mely a kedélyeket izgalomba hozta, a kártalanítás volt, mely azon hazafiakat, kik a forradalom előtt az oligarcha kormány által üldöztettek, megilleti. A kártalanítás elve (máj. 21.) megszavaztatott; a tárgyalás menete arra engedett következtetni, miszerint azon javaslat, hogy a régi kormány tagjainak vagyona zárlat alá helyeztessék, el fogadtatni. Pestalozzi újra tollat ragadott, ezúttal azért, hogy egy ily című röpiratban: «Egy szó Helvetia törvényhozó tanácsosaihoz» (Ein Wort an die gesetzgebende Rätthe Helvetiens), a régi kormány tagjait megvédje, kimutatván, hogy azon ténykedés, melyről az állíttatik, hogy ezért őket anyagi felelősség terheli, törvényes ténykedés volt, s általa olyanok is sújtatnának, a kiknek közbelépése folytán kerülhetne ki nem egy hazafi a hóhér bárdját. A kérdés három hóval később csakugyan a Pestalozzi által jelzett értelemben döntetett el: az 1798 okt. 18-iki törvény a hazafiakat utasította, hogy azon kártalanítás végett, mely őket — szerintök — megillette, forduljanak a törvényszékekhez.

Pestalozzi ezalatt a nép nevelésének kérdésével kezdett újra behatóbban foglalkozni. Gondolkodását a tárgy fölött Legrand barátjával, a Helvét direktorium elnökével, közölte s a lelkesültség egy pillanatában felkiáltott: «A mi engem illet, iskolamester akarok lenni!» 1798 május 21-én lépést tett azon eszközök megszerzésére, melyeket ő szükségeseznek vélt annak gyakorlati bebizonyítására, hogy a szegények gyermekei, csekély költséggel oktathatók, a nélkül, hogy környezetükből kivételnének. A direktorium, a művészetek és tudományok miniszterének, Stapfernek javaslatára, e célra háromezer frank hitelt nyitott. Azonban a terv kivitele elhalasztatott, mert a kormány azt határozta, hogy a «Lenard és Gertrud» szerzőjét ez idő szerint nem mint tanítót, hanem újra mint írófogja alkalmazni.

Stapfer a direktoriumhoz intézett jelentésében, jun. 23-án, a közvélemény felvilágosítására, egy néplap megindítását hozta javaslatba. A javaslat elfogadtatván, a lap szerkesztőjéül (melynek czíme «Helvetisches Volksblatt» lett) Pestalozzi választatott meg. Az első szám szept. 8-án jelent meg.

Időközben Pestalozzi két alkalmi íratot tett közzé. Az 1798. év aug. 19-én Franciaország és Helvetia között Párisban egy támadó és védőszöveget íratott alá. E szöveget Pestalozzi így üdvözölte: «Ülj örömmünnepet hazám! A becsületes embert nem lehet többé rászédni... Tégy esküt, hogy egyesülsz Franciaországgal! Tégy esküt ma, hogy Franciaország barátai a te barátaid, ellenségei a te ellenségeid is lesznek! Tégy esküt, hogy szabad leszel, hogy vagy győzedelmeskedel Franciaországgal, vagy vele elbukol; és hallja meg Európa a te fogadalmadat!...»

A nekibőszült papoknak, Ausztria zsoldjában, sikerült Schwytz és Nidwald hegyi lakói között fölkelést támasztani. A hazafias törvényhatóságoknak sikerült ugyan Schwytz népét lecsendesíteni; Nidwald fölkelői azonban a hozzájuk intézett békeajánlatot határozottan visszautasították; így a direktorium kényszerítve látta magát erőszakhoz folyamodni s a Helvetiában lévő francia hadsereg közbenjárását igénybe venni. Szept. 9-én indult Schauenburg Stanzba. Pestalozzi egy ily című röpiratban: «Helvetia népeihez» pálczát tör a félrevezetett nidvaldiak fölött. Így ír: «Sirjatok polgárok! Legyen minden honfi vére előttetek szent: de legyen a haza java előttetek szentebb, mint a lázadók vére! Kell, hogy a haza meg legyen mentve...»

Nemsokára ezután a Helvét néplap Stanz elfoglalását és felégetését jelentette. Pestalozzi szept. 10-én a nidwaldi eseményekről egy cikket adott ki, melyben, megsiratván a kiontott vért, azt bizonyítja, hogy nidwald népe sorsát megérdemelte: «Az erkölcsi és poli-

tikai romlottságnak bizonyára mélyen kellett gyökeret verni ezen néptömegében, hogy sikerült vele a papok gyűlöletes ügynökének, Pál kapuczinusnak, a kegyesség Istenének nevében, a megegyezésnek és kibékülésnek minden módját, megvetéssel visszautasíttatni. . . .»

Dr. Strickler Bernben a szövetség levéltárában, Pestalozzinak egy más, kiadatlan iratát, melynek 1798 szept. második felében kellett íratnia, találta fel; ebben szerző azokat is elítéli, kik irántuk rokonszenvet tanusítottak; végül azon következtetésre jut, hogy az egyetértést helyre kell állítani. «A szerencsétlen nidwáldiak iránt a szájalom egész Helvetiában általános; sőt az nem kevésbbé általános, mint őszinte . . . Igen hazám, azon szándék, hogy a lázadás gondolata Svájcban terjesztessék . . . sokkal inkább áthatotta a lelkeket, mintsem gondoltuk . . . Hazám barátai, iparkodjatok, bármik legyetek is, a béke helyreállításán, a bizalmon és szereteten a városok és falvak között, a nemesek és közemberek között, a gazdagok és szegények, üldözők és üldözöttek között, munkálkodni. És mindenek fölött siessetek a haza szerencsétlen áldozatainak, a szegény nidwáldiaknak segítő és őszinte kezet nyújtani . . .»

A helvét direktorium székhelyét, októberben Aaraból Luzernbetette át, s azt Pestalozzi ezen városba is követte. Ekkor merült fel azon terv, hogy az árva és elhagyatott gyermekek számára Nidwaldban egy menedékhely állíttassék. Ezen terv még Stanzban is ellenzésre talált, de a direktorium ezt tekintetbe nem vette: egy nov. 18-iki rendelet az intézet felállítását kimondotta s számára lakóhelyül Stanzban a Clarisse-ák zárdájának külső épületét jelölte ki; egy nov. 30-iki rendelet pedig annak igazgatását Pestalozzira bízta, ki azt, hogy a «Lenard és Gertrud»-ban kifejtett elveket gyakorlatilag bizonyítsa be, szívesen fogadta. Pestalozzi, Stanzba menve, elhagyta a Helvét néplap szerkesztését. A még általa szerkesztett utolsó számban van tőle egy ily című czikk: «Egy szó a franciaországi szolgálatba való besoroztatásról.» Ebben ő lelkes felhívást intéz honfitársaihoz, azon hadi segély ujonczozása végett, melyet Helvetia a szövetségsszerződés értelmében, Franciaországnak adni köteleztetett. Így szól: «Polgárok! Nem csekély megtiszteltetés a háború művészetének megtanulására Bonaparte, Jourdan és Moreau legióihoz menni és a haza szolgálatára magát a hős francia hadseregben kiképezni. A Tellek és a Winkelriedek ügyét mentek védni minden Gesslerrel szemben, a nép ügyét minden elnyomó ellen, az örök jog ügyét az igazságtalan követelés sérelme ellen. . . . És ha közületek egy is a becsület mezején el fog esni, nem egy üzérkedő fejedelemért fog az meghalni, de meg fog halni a hazáért.»

Pestalozzi látta azon nehézségeket, melyekkel Stanzban meg kell küzdenie: ismerte azon politikai gyűlöletet, mely nemcsak Nidwaldban, de a szomszédos vidékeken is, elvadult maradt; tudta, hogy a félreeső völgyekben a vakhit és tudatlanság vad érzelmeket táplált, hogy egész nyíltan hívták a császári seregeket, hogy a helvét kormány híveinek, kiket galádoknak (coquins) és csőcseléknek (cannilles) neveztek, kiirtását hirdették; — ő azonban mind e nehézségeken kitartásával győzedelmeskedni reményelt.

Ugyanekkor Franciaország ellen új szövetség alakult. Hotze osztrák tábornok (Pestalozzi unokatestvére) egyik alvezére, 1799 márcz. elején, Graubundent elfoglalta; Korsakov oroszai pedig a zürichi területet; Uri és Schwytz völgyeiben az emberek ezrei — ügyüket az osztrákok és oroszokéval azonosítván — ragadtak fegyvert; magában Nidwaldban, Stanznak egy sebtében behívott francia hadosztály által való elfoglaltatása, akadályozta meg a felkelés kitörését. Sault, a lázadókkal szembeszállva, a fő partjait és Reuss völgyét tisztította meg.

Pestalozzi nem törődve saját fenyegetett életével, folytatta pedagógiai tevékenységét. Ez azonban nem tartott soká: a helvét kormány biztosa, Zschocke, a Lecourbe tábornok által küldött francia hadak egy csapata megérkeztek hírére, jun. 7-én azon rendeletet adta Pestalozzinak, hogy az árvaház által elfoglalt helyiségeket ürítse ki, mert arra szükség van, egy katonai kórház számára. A gyermekek elszéledtek, s ezzel Pestalozzi hat havi áldásos működése félbeszakadt. Pestalozzi innen Gurnigel fürdőbe, egy barátjához, ment, hogy megrongált egészségét helyreállítsa. Itt «Egy barátjához» intézett önvédelmi levélben azon körülményeket kívánta előadni, melyek között Stanzba ment, s azon nehézségeket, melyekkel ott találkozott. Miután Pestalozzi ezen időben a tizedről szóló új «Emlékirat» szerkesztésébe fogott, a jelzett levelet csak nyolcz évvel később, 1807-ben fejezhette be s ekkor jelent az meg a Wochenschrift für Menschenbildung című folyóiratban. Ennek folytán a közvetlen kortársak a stanzi árvaház történetét, a kis város lakóinak rossz akaratú tájékoztatásai alapján ismerték; de azért a direktorium Pestalozzi iránti bizalmát megőrizte.

Pestalozzi Stanzban az írás és olvasás egyidejű tanításának módját, melytől nagy eredményeket várt, eszelte ki; a helvét direktorium Stapfer 1799 jul. 21-iki jelentése alapján megengedte, hogy azt Burgdorf város iskoláiba bevihesse. Ennek folytán Pestalozzi jul. végén Burgdorfba ment s először a nem polgárok, azután a polgárok iskoláiban újra kezdte pædagogiai gyakorlatait, a direktorium, a város kastélyában, számára ingyen lakást és három havonként tíz aranyat (louis) engedélyezett.

De Franciaországban már politikai fordulat jelentkezett: Sieyès, egy Istentagadó férfiú, azt hívén, hogy maga számára dolgozik, a köd havi (brumaire) államcsinyt készítvén elő, a VII. év virághóban (május) belépett a direktoriumba s első gondja az volt, hogy a helvét direktoriumból Ochot, az előző év forradalmának főszerzőjét, kibuktassa. Ezen idő alatt az osztrák és orosz hadak egész keleti Svájcot elfoglalták. A helvét direktorium úgy vélvén, hogy Luzern a háború színhelyéhez igen közel van, május hóban Bernbe költözött; magát a két tanács által diktatori hatalommal ruháztatván fel, néhány erélyes rendszabályt foganatosított. A helyzet ennél fogva igen válságos volt. Pestalozzi azonban egészen iskolai ábrándjába volt elmerülve, s minden egyébről megfejtkezve, reggeltől estig azon fáradozott, hogy a burgdorfi kis iskolások fejébe az abc-t beverje. Ekkor a zürichi fényes győzelem (sept. 25.) egy csapásra megszabadította Franciaországot; más oldalról Souvarov serege is, mely a Szt. Gothárdon átkelt, visszaveretett és Helvetia, melynek területe minden ellenségtől megszabadult, végre föllélegzhetett.

A stanzi árvaház újra szerveztetett s a direktorium, Zschecke és Rengper miniszterek jelentésére, elhatározta, hogy Pestalozzi — noha ő ezt óhajtotta volna — ne térjen vissza Nidwaldba és hogy az árvaház maradjon Businger lelkész gondjaira bízva (1799 nov.).

Így álltak a dolgok, midőn Sieyès és Bonaparte a köztársaság létének, egy hatalmi csapással — megtartván egyelőre a köztársasági cím táblákat — véget vetettek. Ennek hatása alatt 1800 jan. 7. Bernben hasonló államcsiny hajtatott végre: a mérsékelt párt, mely a direktoriumban hét taggal volt képviselve, elhatározta, hogy a három «hazafi» igazgatót, különösen Laharpe-ot, lerázza nyakáról; a tanácsok, mint a helyzet urai, a direktoriumot feloszlotnak jelentették ki és azt hét, kizárólag «mérsékelt» tagból álló bizottság által helyettesítették. Néhány hó múlva (aug. 7., 8.) a végrehajtó bizottság a tanácsot és főtanácsot egy negyvenhárom tagból álló törvényhozó testület által, melyből a «jakobinusok»-at, (így nevezték a hazafiakat) nagy gonddal kizárták, s az ülések nyilvánosságát beszüntette. A forradalom korszaka, az államcsinyek és polgárháború egy sorozata s a szövetség alkotmányának, az úgynevezett malmaisoni tervezetnek, Bonaparte nyomása alatti elfogadása által (1801 máj. 29.) lezáratott: Svájc egymásután egyengette maga számára az utat oly uralom felé, melyben minden függetlensége el volt veszendő (az 1803 febr. 19. mediation-törvény). Pestalozzi pályájának hátralévő része, a burgdorfi, münchenbuchse-i és yverdoni intézetek eléggé ismeretesek. Stanzból visszatérve és elkeseredve, a helvét forradalom férfiai és ügyei fölötti

véleményét módosítani kezdé: ő azon tehetetlenséget, melyet az új uralom a nagy társadalmi s oly gyermekdeden reménylett ujjaszületés megvalósítására tanusított, a forradalmi férfiak hibáinak s politikai belátásuk elégtelenségének tulajdonította; töredelmes vallomást téve, magát is vádolja, hogy a külső siker mohó vágyának forgatagában, melynek benső alapjait nem elég mélyen készítette magában elő, magát elvesztette; lángoló lelkesedését a forradalmi Franciaország-iránt, a Bonaparte Franciaországa iránti gyűlölet váltja fel. Ha Pestalozzi hajlandó lett volna hazafias lelkesültségét elfelejteni, ellenségeinek gyűlölete nem egyezett volna meg oly könnyen az ő lefegyverzésében. Egy kiváló ellenfele, Bonstetten Ch. B. berni patriciusus így nyilatkozik: «Mit törődöm én az ő véleményével a tized és dézsma-felől! Ezen férfiú, negyven év óta, életét a szegény gyermekek nevelésének szentelte.» A conservatív párt nagy tömege azonban bosszantásával és haragjával üldözte a «demokratát» és a «francziák barátját». Pestalozzi a burgdorfi kastély használatától megfosztatott; midőn pedig Yverdon törvény hatósága kastélyát számára felajánlotta, ez nem történhetett meg a nélkül, hogy az «arisztokraták» elégedetlenségét föl keltse. A szegény Pestalozzi a helyreállított rend s az orthodox vallás képviselői részéről a legmérgesebb támadások czéltáblája volt, melyek őt végre is Yverdon elhagyására készítették; de ezen gyűlölet még neuhofi magányába is elkísérte.

Mörkofér svájci történetíró Pestalozzi szerepéről, ezen általa az «1798-iki gyalázatosnak» nevezett forradalomban szólva, őt a leg-erősebb kifejezésekben elítéli: «Nem mellőzhetjük hallgatással Pestalozzi életének ezen sötét lapját; meg kellett mutatnunk, mily mértékben ismerte ő félre a szabadság és nemzeti függetlenség elveit.» Ezen ítélet fejezte ki hosszú ideig majdnem az összes svájcziai véleményét; napjainkban azonban kezdik méltányosabban megítélni az ő csatlakozását a francia forradalomhoz. Dr. Hunziker M., egy Fischernek 1797 decz. 4-én kelt leveléről írt tanulmányban így nyilatkozik: «Úgy tűnik fel előttünk Pestalozzi, mint azon «hazafiak» meghittjei, kik a francia beavatkozást azon teljes tiszteletreméltó meggyőződésben, melyben a modern köztársasági eszmének — úgy, a mint azt Franciaország hirdette — a svájci haza legjobb fiai által álmodott eszme azonossága felől előkészítették . . .» Így Pestalozzi politikai magatartása, hazafianál, legújabb történetíróinak teljes helyeslését bírja.

Noha Pestalozzi, 1801-től, a politikáról lemondott, de nem mondott le nagy céljainak folytatásáról. Mindig arra törekedett, hogy «a vadság és a nép hanyatlásának forrásait» oly nevelés által «szárítsa», mely minden gyermeknél az értelmi és erkölcsi erők fejlődését kelti.

fel. E czélból úgy gondolkodott ő, miszerint «az oktatás eszközeinek olynemű egyszerűsítésére kell jutnunk, hogy a gyermekek — az első elemekre — a családban oktattassanak . . .» «A mint az első testi táplálékot gyermekének az anya adja, úgy kell adnia annak az első értelmi táplálékot is . . .» Egy időben azt hitte, hogy a kérdést megoldotta. Tudjuk, hogy csalódott és ő ezt maga is beismerte: «Az én intézetem, a milyennek az Burgdorfban a zürzavar kebelén megszületett, a milyennek név nélküli alaktalanságában, Yverdonban fennállt, nem volt életem célja . . . Intézetem gályarabszerű padjain nem magamé voltam s nem magam voltam az én «én»-je . . . Azon fenséges gondolat, az elemi nevelés eszméje, bennem már akkor megfogalmazott, midőn «Lenárd és Gertrud»-ot írtam; már akkor mély és élénk érzetével bírtam azon nagyszerű eredményeknek, melyet ezen eszme, az emberi nem érdekében létesíteni képes lehet» (Schwanengesang 231. l.).

Ezen eszme és ezen törekvések azok, melyekért Pestalozzi megérdemelte, hogy neve örökké éljen.

És itt el kell hagynom G. Guillaume-ot. Nem fogadhatom el az ő zárkövetkeztetését, hogy t. i. «Pestalozzi a szó sajátlagos értelmében nem volt nevelő.» Igen, ő a szó mai értelmében is nevelő volt: ő ismerte föl a nevelés lélektani és ethikai alapjait; megállapította a szemlélet elvét; megmutatta az utat a helyes módszerre (egységtábla; olvasó gép, palatábla stb.); hangsúlyozta az önképzést; hasonlókép ő vetette meg a népiskolának, mint nemzeti iskolának, alapját; önzetlen ember- s lángoló hazaszeretetével, páratlan önfeláldozásával megteremtette a valódi nevelő eszményképét. (Hej pedig milyen nagy szükségünk van erre, különösen napjainkban!) Igénytelen nézetem szerint Herbart nem vetette volna meg a nevelésnek mint tudománynak alapjait a Pestalozzitól nyert inspiráció nélkül. Igaz, hogy azóta a pädagogia haladt; azon keretek, a melyeket ő kijelölt (alak, szám és szó), szűknek bizonyultak. De hát ez a dolgok rendes folyása. És én ebből ép az ellenkező következtetést vonom le: nevezetesen azt, hogy épen ez tanuskodik Pestalozzi pädagogiájának a fejlődésre való képessége felől. Mint tudjuk, Herbart neveléstana alapjává a lélektan tette; mai napság e lélektan már meghaladott álláspontot képez. Már most kérdem: kisebbedett-e ezáltal Herbart érdeme? Egyáltalában nem: mert ez adta meg az impulsust, hogy korunk nevelői a helyes lélektani alapok után kutassanak. Ugyanez mondható Pestalozziról.

Én a magam részéről nem tagadhatom, hogy reám — bármily tisztelője voltam is egyébként Pestalozzinak — felette nyomasztólag hatott azon gondolat, hogy az újabbkori nevelés megindítóját, a népnevelés apostolát, egyénileg oly ügyefogyottnak láttam feltüntetve.

Nem, ő ilyen nem volt: a francia és a svájci forradalomban való magatartása ép az ellenkezőről tanuskodik; tanuskodik arról, hogy ő korának nemcsak egyik legnagyobb emberbarátja, hazájának egyik leg-hűbb fia, az emberi szabadság egyik legrajongóbb híve: de egyúttal az általa vallott eszméknek legbátrabb bajnoka is volt, a ki elég lelki-erővel birt azokért életét is kockára tenni.

És most záradékol azt a kérdést vetem fel, hogy vajjon, ha Pestalozzi korunkban élne, a megváltozott társadalmi és politikai viszonyok mellett, mely követelésekkel lépne fel a népnevelés érdekében?

Szerintem ezen követelések a következők, vagy ezekhez hasonlók lehetnének: a) a népiskola kiépítése; b) a polgári jogok gyakorlásának és c) az általános hadkötelezettségnek a népiskolával való kapcsolatba hozatala.

A mi az elsőt illeti, csakis egy kiépített népiskola tehet valamit a polgári belátás és önérték megerősítésére. Egy műveletlen tömeg kezében a polgári jogok gyakorlása oly fegyver, melyet, lelketlen vezetők magának a népek megsebzésére irányíthatnak, mint ezt a Napoleon alatti plebiscitumban is láthattuk. Hogy korunkban a parlamentarismus általában hanyatlóban van, ennek okát én a népiskola fejletlenségében, s a nép ebből eredő belátás hiányában látom: egy művelt népképviselőiben nem volna bátorság a nép által rájuk ruházott hatalommal visszaélni.

A mi a polgári jogok gyakorlását illeti, ezt úgy értem, hogy a választási jognál a vagyoni cenzust vagy teljesen eltörölném, vagy tetemesen leszállítanám; de e helyett az intellektualis cenzust léptetném életbe: azaz megállapítanám, hogy a választó polgári jogot csakis egy kiépített népiskolát elvégzett egyén gyakorolhatja. Ezzel egy csapással a szocialis kérdés meg lenne oldva. Pedig hiába! Ez már az új kor ajtaján kopogtat; ez elől ki nem térhetünk s mennél tovább késünk vele, annál rosszabb ránk vagy utódainkra nézve.

A mi végül az általános hadkötelezettségnek a népiskolával való kapcsolatba hozatalát illeti, ezt úgy vélném megvalósíthatónak, ha kimondatnék, hogy a kiépített népiskolát elvégzett hadköteles polgárnak egy évi tényleges szolgálat biztosíthatnék. Ha egy felsőbb iskolát végzett egyén, tényleges szolgálati ideje alatt, magát még tisztte is kiképezheti: nem látok semmi okot arra, hogy egy népiskolát teljesen végzett egyén, ugyanazon idő alatt magát harczossá ki ne képezhetné? Mily sok pénz- és munkamegtakarítást vonna ez maga után! Mily nagy áldás forrásává válnék ez a hazára!

Eddig a szegény ember a népiskolában csak azt látta, hogy az

a munkás kezét — akármilyen kicsiny legyen is az — a családtól elvonja: a két utóbbi intézkedés által annak gyakorlati hasznáról is meggyőződést szerezne. Mennyire megváltoznék ezáltal a helyzet! Minden kényszerítő rendszabály, a tankötelezettség foganatosítására, egyszerre fölöslegessé válnék!

Vajjon akad-e nekünk egy Pestalozzink, ki az ő szellemét korunk és hazánk intézményeibe átültesse? SOMOGYI GÉZA.

A MAGYAR ISKOLAI HELYESÍRÁS SZABÁLYAI.

Kiadta a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1903. évi márczius hó 14-én 862. eln. sz. a. kelt rendetével. Budapest, 1903.

Köztudomású tény, hogy az úgynevezett «helyesírás» a nyelvtudomány szempontjából alárendelt jelentőségű kérdés. A hány lingvista és nyelvtudós csak van a világon, mindmegannyinak külön-külön helyesírása volna, ha csupán csak tőle függne. Hisz tudjuk, hogy pl. a legelső német nyelvtudósok szakközlönyeikben egyszerűen kis kezdőbetűvel írnak minden német főnevet. Hátha még a részletekben szabad kezét engednének és az egyes szavak leírását az egyéni tetszéstől, hogy ne mondjam az egyéni szeszélytől tennék függővé, akkor azután igazán megvalósulna a «quot capita tot sensus» és előállana egy bábeli zűrzavar, mely szinte lehetetlenné tenné az iskola munkáját. Mert hát az elemi- és középiskola szempontjából a helyesírás igen fontos kérdés, nem annyira magában véve, per se, hanem főleg azért, mivel a következetes, gondos, pontos és lelkiismeretes munkát követelő iskolának egyébként is folyton-folyvást küzködni kell a tanulók túlnyomó többségének gondatlanságával, hanyagságával, nembánomságával és — lomposságával. Ezért sürgették nálunk éven át egy általánosan kötelező magyar helyesírás megállapítását, melynek természetesen első sorban a legilletékesebb fórumnak: a Magyar Tudományos Akadémiának alapján kellett állania.

Így tehát csak a legnagyobb hálával fogadja minden tanító a miniszter úrnak legújabb intézkedését, melylyel «orvosolni» akarta «a magyar helyesírás körül fölmerült viaszosságokat.» A terv és szándék nagyon jó és helyes volt és ha a kivitel ellen, különösen a rendeletben közölt szójegyzék ellen, az iskola embere kifogást emelhet, úgy ez a kritika vagy esetleg szemrehányás kizárólag az illető nyelvtudósokra vonatkozhatik, kik a munkálatot előkészítették. Mennyire sikerült hát a nehéz kérdés megoldása?